

זרקור מיוחד למלאת יובל למלחמת ששת הימים

תקרית תקיפת ה"ליברטי"

כתיבה: סא"ל מתי גרינברג (1982)

עריכה: סא"ל (במיל') בעז זלמנוביץ
עריכה לשונית: ע"ץ ספי שפר
חברי מערכת: אל"ם (במיל') ד"ר יגאל אייל
סא"ל רוית ויסמן
סרן (במיל') גיא קליסקי

הקדמה

השנה אנו מציינים יובל למלחמת ששת הימים; מלחמה קצרה בזמן, אך בעלת השפעה מכרעת על המלחמות שאחריה, כפי שהיא עצמה הייתה תוצאה של המלחמות שלפניה. זו המלחמה ששינתה את מהלכה של ההיסטוריה, ולא רק שלנו.

במשך שישה ימים נלחם צה"ל בשלוש חזיתות, וניצח. הגם שרבות נכתב על הניצחון הגדול והלא מובן מאליו, הרי הזמן החולף השכיח סיבות, תהליכים, קרבות, אירועים, לקחים, מפקדים ולוחמים. המחלקה להיסטוריה מחויבת להביא לידיעת המפקדים צה"ל וחייליו את כל אלה, ויותר מכך, כדי לעורר מחדש את העניין במלחמה הזו – נדבך חשוב בהיסטוריה של מדינת ישראל ושל צבאה.

זרקור היסטורי זה הוא החמישי בסדרה של ספרים ומחקרים שתפרסם המחלקה להיסטוריה במהלך השנה על אודות מלחמת ששת הימים.

האירוע הטרגי של תקיפת אניית הביון האמריקאית Liberty 8) ביוני 1967) היווה, במהלך השנים, "מכשיר" בידי עיתונאים וסופרים לנגח בו את מדינת ישראל על שתקפה את האונייה בזדון.

ב-1979, בעקבות פרסומו של הספר Assault on the Liberty, מינה הקונגרס האמריקאי ועדה בראשותו של עדליי סטיבנסון, ועליה הוטל לחקור את הפרשה ולפרסם את תוצאות חקירתה. מיד עם היוודע דבר מינוי הוועדה, הוחלט שהמחלקה להיסטוריה תחקור ותעמיד את גרסתה הרשמית של מדינת ישראל בפרשה זו.

המחקר מבוסס על כלל המקורות הראשוניים והתחקירים שקוימו בנושא. חוברת זו היא הגרסה הרשמית.

אל"ם (במיל') ד"ר יגאל אייל
הרמ"ח להיסטוריה

מבוא

ב-8 ביוני 1967, בעיצומה של מלחמת ששת הימים, קרבה אל חוף סיני אוניית הביון האמריקאית "ליברטי". בצהרי אותו יום הותקפה האונייה בידי כוחות אוויר וים של צה"ל. עקב התקיפה נגרמו לאונייה נזקים ונסבו אבדות לצוותה - 34 הרוגים ו-164 פצועים.¹

תקיפת ה"ליברטי" הייתה תוצאה של טעות בהערכת מידע ובזיהוי האונייה, טעות שנגרמה בתום לב, עקב מצב המלחמה שבו הייתה ישראל נתונה. יש לציין, שגם התנהגות ה"ליברטי" תרמה ליצירת הטעות.

מיד עם התברר הטעות, הופסקה התקיפה וננקטו צעדים להושיט סיוע לספינה הפגועה (הצעות העזרה נדחו על הסף). ישראל הביעה את צערה על התקרית והבהירה כי הייתה זו טעות שנגרמה, כאמור, בתום לב. צה"ל שאף לברר את נסיבות המקרה, ולצורך כך הוקמה ועדת חקירה ואף מונה שופט-חוקר. ממצאי החקירה האירו את הנסיבות והעלו שורה של טעויות שהוליכו לתקיפה, אך לא היה בהם ממצא כלשהו, אשר יכול להצביע על כוונת זדון או רשלנות פלילית. ממשלת ישראל העמידה את ממצאי החקירה לרשות השלטונות האמריקאים והסכימה לשלם, משיקולים הומניים, פיצויים לנפגעים ולמשפחות החללים.

למרות הצהרותיה והבהרותיה של ישראל, שהתקבלו על דעת הממשל האמריקאי (של הנשיא לינדון ג'ונסון), עולה מדי פעם פרשה זו

¹ הערת העורך: על-פי גרסות אחרות, 171 פצועים. ראו: אורנה כץ-אתר, "פרשת טיבוע אניית הצי האמריקני 'ליברטי': גלגוליה של עלילה", **קתדרה** 142, טבת תשמ"ע, עמ' 113 (להלן: כץ-אתר, **פרשת טיבוע**).

לכותרות ומעוררת הדים. המכנה המשותף לכל מעוררי הפרשה הוא הניסיון לקבוע, כי ישראל תקפה את ה"ליברטי" בזדון ובכוונה תחילה, במגמה להטביעה. לצורך ביסוס טענה זו, מובאת שורה של נימוקים, שאת חלקם ניתן לשייך לתחום המדע הבדיוני, וחלקם האחר נובע מתוך הצגה ופירוש מוטעה של עובדות או השערות, ושל הנחות בלתי מבוססות.

מטרת עבודה זו לפרט את נסיבותיה והשתלשלותה של תקרית ה"ליברטי" בצורה מוסמכת, ולהגיב על מקצת הטענות שהועלו בדבר כוונותיה של ישראל.

ה"ליברטי" ותנועותיה עד חופי ישראל²

ה"ליברטי" נבנתה במספנות פורטלנד, אורגון, בשלהי מלחמת העולם השנייה ונקראה אז "סימונס ויקטוריי". היא הושקה במאי 1945 ושירתה כאוניית תובלה בקווי האוקיינוס השקט. משימותיה לא השתנו בתום המלחמה, וגם במלחמת קוריאה שימשה להובלת ציוד ואספקה. בשנת 1958 הוצאה מהשירות ועגנה במעגן צי המילואים הלאומי.

בפברואר 1963 נרכשה האונייה בידי צי ארה"ב, הוחזרה למספנות פורטלנד ובמשך 22 חודשים שוקמה, שופצה והוסבה לאוניית ביון. סימן הסיווג שלה היה AGTR-5 (Auxiliary General Technic Research); כלומר, אוניית עזר (שאיננה אוניית מלחמה), המיועדת לתפקידים כלליים של מחקר טכני, והיא הספינה החמישית של צי ארה"ב שסווגה בסיווג זה.

ב-2 במאי 1967 הפליגה ה"ליברטי" מנמל הבית בנורפולק לאזור הפטרול שלה, מול חופי אפריקה, ולקראת סוף החודש נכנסה לנמל אביג'ן שבחוף השנהב, למטרת הצטיידות. בלילה השני לשהותה באביג'ן הגיע לאונייה מברק, שהורה לה לעזוב מיד את אביג'ן ולנוע במלוא המהירות לרוטה שבספרד, לטעון אספקה וציוד ולהמשיך לאזור פעולה חדש, מול פורט סעיד.³ פקודות מפורטות היו אמורות להגיע בהמשך. בתוך מספר שעות הפליגה ה"ליברטי" לרוטה והגיעה אליה ב-1 ביוני. פקודה נוספת, שהגיעה בדרך, הורתה לה להפליג מרוטה לאגן המזרחי של הים התיכון ולפטרול במרחק 13 מייל מרצועת עזה.

² הפרטים של האונייה לקוחים מתוך: James M. Ennes, **Assault on the Liberty**, Random House N.Y., 1979 (להלן: **ספר ה"ליברטי"**).

³ **ספר ה"ליברטי"**, עמ' 17.

בספרד הועמסו על האונייה אספקה וציוד, וצורפו אליה שלושה אנשי צי ושלושה טכנאים אזרחים, כמתחייב ממשימתה החדשה. הפלגתה עוכבה בגלל הצורך לתקן את ההתקן ההידראולי של האנטנה, והיא יצאה לדרכה מרוטה ב-2 ביוני, ומגמת פניה לים התיכון. בהגיעה לזירה זו, עברה האונייה תחת פיקוד הצי השישי.

אין בידינו ידיעה ברורה על משימתה המדויקת של ה"ליברטי" במימי המזרח התיכון, וגם בפרסומים על אודות האונייה, שיצאו עד כה (1982), לא נמצאה תשובה לשאלה זו. עם זאת, מצביע מועד שיגורה למזרח התיכון, מיד לאחר פינוי כוח האו"ם מסיני ומרצועת עזה וסגירת המצרים בידי נשיא מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, כי ארה"ב רצתה להציב באזור "אוזן שומעת", שתוכל לעקוב אחת התפתחות המשבר המסתמן, לאסוף מידע ולדווח ממקור ראשון. ה"ליברטי" הייתה מצוידת באמצעים הדרושים לאיסוף המידע המבוקש, לעיבודו ולניתוחו.

בעוד ה"ליברטי" מפליגה במהירות לאזור הפטרול שלה, פרצה מלחמת ששת הימים. עובדה זו עוררה מתח בספינה, ואנשיה היו מודעים לסכנה הכרוכה בהתקרבות ספינה בלתי מוגנת לאזור שמתנהלת בו מלחמה. לשכת ראשי המטות המאוחדים (The Joint Chiefs of Staff) הייתה ערה למצבה של ה"ליברטי"; בליל 7-8 ביוני הוציאה הלשכה הוראה המגבילה את התקרבות ל-20 מייל (36 ק"מ) מהחוף, ולאחר מכן הורתה להרחיקה עד 100 מייל (180 ק"מ) מהחוף. הוראות אלו לא הגיעו ל"ליברטי", והיא המשיכה במשימתה המקורית. מפקדה של ה"ליברטי" היה מודאג גם הוא מהצבתה לפעולה בטווח ראייה מהחוף, וכנראה שקל אפשרות להתרחק מהסכנות הכרוכות בכך. בשעות הערב של 7 ביוני (שעות מספר לפני הגעת האונייה לאזור) זימן

אליו הקברניט את הקצין הממונה על הנושא, ובדק עמו כיצד תשפיע ההתרחקות מהחוף על ביצוע המשימה. זה השיב כי אנשיו מתכוונים לעבוד בתדרי UHF, דבר המחייב יצירת קשר-עין עם החוף, וכי התרחקות אל מעבר לאופק תפחית את יעילות הביצוע ב-4.80%⁴. חוות דעת מקצועית זו הביאה את הקברניט להחלטה להתקרב לחוף, למרות הסכנה, כדי לבצע את משימתו.

Figure 1 - סמל ה'ליברטי'

⁴ ספר ה"ליברטי", עמ' 44.

תקיפת ה"ליברטי"

תיאור הזירה בעת הופעת ה"ליברטי"

ה"ליברטי" הופיעה בזירת מלחמת ששת הימים ב-8 ביוני, בעיצומה של המלחמה. אמנם היה ברור, כי הכף נוטה לצדה של ישראל וכוחותיה מתקדמים במהירות בחזיתות מצרים וירדן, אך עדיין לא הסתמן סיום המלחמה, ומדינות ערב לא הודיעו על הסכמתן להפסקת אש. בזירת סוריה המשיכו הסורים בהפגזות על יישובים אזרחיים לכל אורך הגזרה. הארטילריה הישראלית השיבה אש, וחילופי אש התנהלו כל היום. כמו כן תקפו מטוסי חיל האוויר את המוצבים הסוריים ועמדות ארטילריה. בזירה הירדנית הושלמה ההשתלטות על בקעת הירדן עד נהר הירדן, וירדן הכריזה על הסכמתה להפסקת אש בשעה 10:25.

גם בזירה הימית הייתה פעילות. שלוש צוללות מצריות שהו בים, אך על מקומן המדויק לא היו ידיעות.⁵ סמוך ל-09:00 בבוקר התגלו עקבות צוללת ממערב לעתלית, והיא הותקפה בידי כוחות חיל הים.⁶ לאחר שלוש שעות התקבל דיווח על גילוי פריסקופ של צוללת מול ראש הנקרה. מכאן מובן, כי ה"ליברטי" נכנסה לאזור שבו התנהלו פעולות איבה בין שני צדדים לוחמים. יתר על כן, מצרים הכריזה, כבר ב-23 במאי, על תחום מי החופים של אל-עריש, עד למרחק של 14 מייל מהחוף, כעל אזור אסור לתנועת כלי שיט.⁷

⁵ מה"ד-המחלקה להיסטוריה, **מלחמת ששת הימים – חיל-הים**, דצמבר 1970, עמ' 197 (להלן: **מש"י-ח"י**) הערת העורך: יצא גם לציבור: **משברי ים**, מודן ומשרד הביטחון, 2017.

⁶ **מש"י-ח"י**, עמ' 201.

⁷ **מש"י-ח"י**, עמ' 58.

גילוי ה"ליברטי" וזיהויה

ב-8 ביוני, בשעה 04:10, המריא מטוס נורד של חיל האוויר ובו קצין חיל הים, ששימש כצופה אוויר. סיור אווירי זה היה חלק משגרת האבטחה של חופי המדינה והוא נערך בלב ים, מאור ראשון, במקביל לחופי המדינה. (סיור נוסף, במתכונת זהה, נערך מ-15:30 ועד חשכה). מטרתו הייתה לגלות תנועת אוניות לפני כניסתן לתחום גילוי המכ"מים שבחוף. הצופה במטוס היה מדווח ברדיו על כל גילוי, בזמן אמת ובתמציתיות; פרטים נוספים היו נמסרים בתחקיר הצופה לאחר נחיתת המטוס.

סמוך לשעה 05:45 נקלט במח"מ (מ"ק [מרכז ידיעות קרבי] חופי מרכזי) שדר לא ברור מהמטוס. לאחר בירור עם נציג חיל הים במשל"ט אוויר נמסר, כי המטוס דיווח על הימצאות אונייה, כנראה משחתת, 70 מייל ממערב לעזה. האונייה סומנה על שולחן הבקרה כ"סקנק" ג' בצבע אדום, שפירושו – מטרה בלתי מזוהה. מאוחר יותר, בשעה 06:03, הגיע דיווח נוסף מהמטוס, שלפיו מדובר באוניית אספקה של הצי האמריקאי.

דיווח זה לא היה יוצא דופן. לא אחת בעבר דיווחו צופי אוויר על הימצאות אוניות כאלה, אך תמיד הן היו משנות את כיוונן ונעלמות במרחק רב מהחוף.⁸ למרות זיהוי האונייה בידי צופה האוויר, נשארה המטרה מסומנת בצבע אדום, מכיוון שאנשי המח"מ לא היו בטוחים שהזיהוי ודאי.⁹

סמוך ל-09:00, בעקבות הדיווח על גילוי הצוללת מול עתלית, הגיע מפקד חיל הים לגשר המח"מ. בעת הפוגה בפעילות סביב הצוללת,

⁸ עדות רס"ן פנחס, **תיק שופט חוקר**, חמ"מ 1/67, עמ' 49 (להלן: **תש"ח**).

⁹ עדות רס"ן אלחנן התרסי, **תש"ח**, עמ' 201.

התעניין מפקד החיל ב"סקנק"¹⁰ ג', ומשקיבל את ההסבר על אודותיו הורה לשנות את צבע הסימון לירוק; כלומר – אונייה ניטרלית.

באותה שעה לערך הגיע למח"מ דיווח מיב"א (יחידת הבקרה האזורית) 501; בדיווח נמסר כי טייס חיל האוויר, שחזר ממשימה בסיני, הבחין באונייה 20 מייל מצפון לאל-עריש, וכי כאשר ניסה לזהותה פתחה באש לעברו.¹¹ בתגובה, הורה ראש ענף ים/3 (ענף מבצעים במחלקת ים) למשחתות "יפר" ו"אילת", שפטרלו לאורך החוף, לפנות דרומה ולברר את זהות האונייה. אולם, המשחתות הוחזרו לגזרת הסיור שלהן בשעה 09:40, כשהתברר, מתוך דיווח נוסף של יב"א 501, שבעקבות תחקיר הטייס אין ודאות שאכן נורתה עליו אש מהאונייה.¹² כמו כן נמסר באותו דיווח: "האונייה היא בצבע כחול-אפור, שמנה מאוד, והגשר הוא באמצע".

בינתיים נחת מטוס הנורד שסייר מעל הים, והצופה תוחקר בידי נציג חיל הים במשל"ט, רס"ן פנחסי. לדברי הצופה, הוא זיהה על דופן האונייה את הסימן GTR-5. רס"ן פנחסי בדק את הסימן ב'גינס' (Jane's) ולמד כי מדובר באוניית ביון ששמה "ליברטי". הוא מסר על כך לענף ים/3, ומכיוון שמדובר באוניית ביון, דיווח עליה גם לענף ים/4 (מודיעין).¹³

סא"ל לונץ, שהחליף באותה שעה את רע"ן ים/3 שפרש לנוח, קיבל את הידיעה, אך לא ראה בה משום חידוש, אלא השלמה לדיווח הקודם, מהשעה 05:00. מכיוון שלא היה לו נתון על מקומה הנוכחי של

¹⁰ "סקנק" - מטרה בלתי מזוהה.

¹¹ יומן מבצעים מח"מ.

¹² שם.

¹³ עדות פנחסי, תש"ח, עמ' 50.

ה"ליברטי" הורה, בשעה 11:00, למחוק אותה משולחן הבקרה של המח"מ. הוראה זו ניתנה במסגרת נוהל העדכון המקובל, כדי ששולחן המח"מ יציג תמונה עדכנית.¹⁴

בזאת למעשה הוסחה הדעת, באותו שלב, מה"ליברטי". הופעתה במקום לא הייתה בבחינת חריג המחייב תשומת לב או מעקב; ודאי שלא היה בגילוייה משום סכנה המחייבת תגובה, וניתן היה להניח כי תפנה ותתרחק. נוסף על כך, נהוג היה למחוק מטרות שנעלמו מטווח המכ"ם.¹⁵ קרוב לוודאי שאלה היו השיקולים שהדריכו את מחליפו של רע"ן ים/3, כשהורה להוריד את ה"ליברטי" משולחן המח"מ.¹⁶

זמן קצר לאחר מחיקת ה"ליברטי" משולחן המח"מ, החלה השתלשלות אירועים שהובילה לגילוייה של האונייה פעם נוספת; אך הפעם בנסיבות שגרמו לטעות הטרגית.

¹⁴ עדות לונץ, תש"ח, עמ' 220.

¹⁵ עדות רמ"ח ים, תש"ח, עמ' 44.

¹⁶ מאוחר יותר הועלתה הטענה, כי ישראל ניהלה מעקב שוטף אחר ה"ליברטי", ומטוסיה ביצעו מעליה מספר טיסות סיור וזיהוי. לטענות אלו אין אחיזה במציאות. חיל האוויר לא הפנה, עד לשעה 14:00, שום גיחה לעבר ה"ליברטי". גם המטוס שזיהה אותה לראשונה היה במשימת סיור ולא מעקב אחר ה"ליברטי" כשלעצמה. האפשרות הסבירה היחידה ליישב טענות אלו (בהנחה שהועלו בתום לב) עם המציאות היא בציון העובדה, שמצפון-מערב לאל-עריש הייתה נקודה, שכונתה על-ידי חיל האוויר "בועז", ודרכה התנקזו מרבית הגיחות שנכנסו לסיני ויצאו ממנו. ייתכן שתעבורה זו של מטוסים נראתה לאנשי האונייה כמכוונת אליהם. Ennes, בספרו על ה"ליברטי", מפרט גיחות בתדירות של כמעט כל 30 דקות. לכל הדעות, תיאור זה מוגזם, שכן אפילו יומן האונייה מפרט רק שלוש גיחות מעליה (בשעות 08:50, 10:56, 11:26).

הדיווח על הפגזת אל-עריש והזנקת הטרפדות

בשעה 11:24 דיווח נציג חיל הים במשל"ט אוויר לענף ים/3 על הפגזת אל-עריש מהים. סא"ל לונץ העביר את הידיעה לרמ"ח ים, אל"ם רהב, וזה הורה לרס"ן פנחסי, לבדוק את מקור הידיעה.¹⁷ דרישה זו באה משום שדיווחים רבים למדי על הפגזות מהים הוכחו כבלתי נכונים, וניתן היה לשער שדיווח זה אינו שונה מקודמיו. בבירור עם ענף אוויר/3 נמסר לרס"ן פנחסי, כי מקור הדיווח הוא קצין סיוע קרקע-אוויר באל-עריש, וכי מנציג חיל הים במצפ"ע, רס"ן טל, נודע לו כי דיווח דומה הגיע מפיקוד הדרום.¹⁸ רס"ן פנחסי העביר את תוצאות בדיקתו לענף ים/3.¹⁹

בינתיים, התעורר עניין הפגזת החוף גם במצפ"ע. בעת דיון עם הרמטכ"ל קיבל רע"ן המבצעים, סא"ל חיים נדל, בשעה 11:27, דיווח מאג"ם פיקוד הדרום, שלפיו אונייה מפגיזה את אל-עריש, אך הפגזים אינם מגיעים לחוף. רע"ן המבצעים הורה מיד לאמת את הדיווח, ובעיקר לבדוק אם אין אוניות חיל הים מול אל-עריש.²⁰ בינתיים, הגיע דיווח נוסף מפיקוד הדרום בשעה 11:45, ובו נאמר ששתי אוניות מתקרבות לחוף אל-עריש.²¹

¹⁷ תש"ח, עמ' 51.

¹⁸ שם.

¹⁹ מאוחר יותר, בסביבות 13:00, ביקש רס"ן טבק (נציג חיל הים במשל"ט) מסא"ל כסלו במשל"ט חיל האוויר להזניק מטוס כדי לברר את עניין ההפגזה. סא"ל כסלו השיב כי אין באפשרותו להזניק מטוס, וסוכם ביניהם כי מטוסים יוזנקו כשיגלו הסט"רים (שנשלחו לאזור) מטרה קונקרטית. ראו: עדות רס"ן טבק, תש"ח, עמ' 86.

²⁰ תש"ח, עמ' 108.

²¹ שם, עמ' 4.

Figure 2 - אחת מטרפדות חיל הים שהשתתפו בתקיפה

דיווחים אלו הועברו למצפ"י (מוצב הפיקוד של חיל הים) – לסא"ל לונץ ולא"ם רהב. הצטברות הדיווחים ממקורות שונים ומעורבות המצפ"י בעניין הצביעו על כך שיש בהם ממש, ואין אלה דיווחי סרק²². לפיכך הורה רמ"ח ים בשעה 12:05²³ לפלגת הטרפדות 914, לצאת לעבר אל-עריש. בשלב זה נמסר למפל"ג לצאת לסיור בכיוון אל-עריש, ועדיין לא נמסר לו על הפגזת אל-עריש וגם לא נאמר לו מה עליו לחפש באזור שאליו נשלח.²⁴

פלגה 914 ("פגודה" ברשת הרדיו), בפיקודו של סא"ל משה אורן, מנתה באותו זמן שלושה סט"רים – ט-203, ט-204 ו-ט-206; כספינת הדגל שימש ט-204, ועליו היה המפל"ג. הפלגה יצאה בשעה 11:20 מנמל אשדוד, ומשימתה – סיור בין אשדוד לאשקלון. ב-15:12 קיבלה הפלגה הוראה מים/3 לפנות לנקודה המצויה 20 מייל מצפון לאל-עריש ולסייר באזור.²⁵

²² קרוב לוודאי שמקור הדיווח היה בהתפוצצויות מחסני תחמושת מצריים באל-עריש, כפי שציין הרמטכ"ל דאז, רב-אלוף יצחק רבין (יצחק רבין, **פנקס שרות**, ספריית מעריב, 1979, עמ' 198; להלן: רבין, פנקס שרות). גרסה זו נתמכת בידי קצין הקישור של אג"ם-מבצעים שהיה במקום ואשר מסר, מאוחר יותר, ששמע התפוצצויות, אך לא הבחין בהפגזה מהים (עדות סא"ל חיים נדל, **תש"ח**, עמ' 109). חיזוק נוסף לגרסה זו נותן מפקד ה"ליברטי" בעדותו בפני ועדת החקירה של הצי האמריקני (עמ' 2 של העדות) הוא מציין כי בסביבות השעה 13:00 הבחינו אנשי האונייה בענן עשן שחור המיתמר על החוף, כ-15 מייל ממערב לאל-עריש. אך לא הצליחו להבחין במיקום המדויק ובסיבת התפוצצות. אפשרות אחרת היא כי התפוצצויות מקורן בפעולות הטיהור באל-עריש, שלא הסתיימו עד אותה שעה.

²³ **יומן המלחמה ענף ים/3**.

²⁴ **תש"ח**, עמ' 13.

²⁵ **יומן מלחמה פלגה 914**.

בינתיים נמשכו במצפ"ע הבירורים בנושא ההפגזה, ולרע"ן המבצעים נמסר, כי אין אוניות חיל הים באזור וכי נשלחו למקום שלושה סט"רים. רע"ן המבצעים סיכם, כי עם יצירת המגע בין הסט"רים לבין האונייה המפגיזה את החוף יזמינו הסט"רים סיוע התקפי קרוב של מטוס חיל אוויר.²⁶

פלגה 914 המשיכה בדרכה לאזור אל-עריש, ולאחר כשעת שיט, ב-13:17, נמסר לה מים/3 על הפגזת אל-עריש מהים. למפל"ג נאמר להאזין על עורק קשר שיתוף הפעולה עם המטוסים (86 ו-186), וכי אלה יוזנקו לאחר גילוי המטרה על-ידי הפלגה.²⁷

בשעה 13:41 זיהתה הפלגה את המטרה במכ"ם – כ-20 מייל מצפון-מערב לאל-עריש וכ-14 מייל מחוף ברדוויל. קצין המי"ק בטרפדת הדגל, סג"ם יפח אהרון, מסר שהמטרה התגלתה בטווח 22 מייל, ולאחר שמהירותה נמדדה במשך דקות נקבע כי היא נעה במהירות 30 קשר בכיוון מערב.²⁸ נתונים אלה הועברו מיד למצפ"י.

למהירותה של המטרה, שהתגלתה על-ידי הפלגה, הייתה משמעות ברורה – המטרה היא, ללא ספק אוניית מלחמה, שכן רק אוניות מלחמה מסוגלות לפתח מהירות כה גבוהה. הוראות הקבע של חיל הים אמרו במפורש: "כאשר ישנן ידיעות על אויב בזירה, ומתגלה במכ"ם אנייה אחת או אניות מספר שתפלגנה במהירות שמעל ל-20 קשר, תחשבנה הן לאויב ולא יבוצע זיהוי נוסף".²⁹ על-פי נתונים אלה, הצטיירה אצל רמ"ח ים תמונה של אוניית אויב בקורס בריחה לכיוון פורט סעיד. ליתר ביטחון ביקש מהפלגה לבדוק פעם נוספת את

²⁶ תש"ח, עמ' 108.

²⁷ יומן מלחמה ענף ים/3.

²⁸ שם, ותש"ח, עמ' 139.

²⁹ הוראות קבע שייטת 1, פקודה מספר 50.003.

הנתונים. בבדיקה השנייה אושר כיוון תנועתה של המטרה, אך מהירותה תוקנה ל-28 קשר. מכיוון שהפלגה נעה במהירות זהה לזו של המטרה, ולא היה ביכולתה להשיגה, ביקש המפלי"ג להזניק מטוסים.³⁰ בדיעבד ברור, שהנתון על המהירות היה שגוי, שכן ה"ליברטי" לא הייתה מסוגלת לפתח מהירות כזו. המפלי"ג הוא שהמהירות נמדדה על-ידי שתי טרפדות: ט-204 (שעליה המפלי"ג) ו-ט-203, שהעריכה את המהירות ב-25-28 קשר.

להערכת קצין המי"ק של ט-204, ייתכן כי הטעות נבעה מ"קפיצת מכ"ם", מקריאה לא נכונה של הנתונים על-ידי איש המכ"ם או מרישום מוטעה של הנתונים על שולחן המי"ק; וייתכן כי הטעות נבעה מצירוף כל אלה. (גם גילוי המטרה בטווח 22 מייל לא היה רגיל, שכן טווח הגילוי הרגיל היה 12-15 מייל).³¹

מפקד חיל הים דאז, אלוף שלמה אראל, ציין כי הטרפדות עשויות לשגות בקביעת מהירותה של אונייה הנעה לפנייה, בעיקר אם המדידות נערכות בהפסקות קצרות.³²

בשל הדיווחים החוזרים ונשנים על הפגזת חוף אל-עריש מהים, על גילוי המטרה על-ידי פלגה 914 ועל כיוונה ומהירותה של המטרה, הצטיירה במפקדת חיל הים תמונה ודאית של אוניית אויב המנסה להתחמק, וברור היה שיש לנקוט את כל האמצעים להשיגה ולתקוף אותה. בתנאים הנתונים יכלה התקיפה להיעשות רק על-ידי מטוסים, ורמ"ח-ים ביקש להזניק מטוסים לעבר המטרה.

³⁰ יומן מלחמה ענף ים/3.

³¹ תש"ח, עמ' 140.

³² דו"ח ועדת חקירה, אל"ם רם רון (נוסח אנגלי), עמ' 13.

כאן המקום לציין כי בהתאם לנוהלי שיתוף הפעולה בין זרוע הים לזרוע האוויר, מרחב הים הוא באחריותה הבלעדית של זרוע הים, וחיל האוויר פועל במרחב זה בהתאם להוראותיה ביחס לזיהוי מטרות ותקיפתן.

הזנקת המטוסים

בשעה 13:48 ביקש רמ"ח ים להזניק מטוסים. סא"ל כסלו, הבקר הבכיר במשל"ט חיל האוויר, הורה ליחידת הבקרה להפנות לעבר האונייה זוג מטוסי מיראז' (מבנה "כורסה") שחזרו מפטרול באזור התעלה. למרות שמבנה מטוסים אחר ("מנורה"), שמנה ארבע מטוסי מיראז', היה קרוב יותר לאזור, הורה סא"ל כסלו שלא להסיטו ממשימתו (תקיפת סוללת טילי קרקע-אוויר בתעלה) שהיא חשובה יותר.³³

כאמור, פעילות מטוסים בים הייתה מותנית באישור חיל הים, והמשל"ט לחץ על נציג חיל הים לקבל תשובה חד-משמעית אם לתקוף את האונייה אם לא.³⁴ רס"ן פנחסי העביר את השאלה לענף ים/3, ורמ"ח ים נתן את האישור לתקיפה.³⁵ כוונתו הייתה שהמטוסים יתקפו את האונייה ויעכבוה עד שתגיע אליה פלגת הטרפדות ותיכנס לקרב.³⁶ רס"ן פנחסי העביר את האישור לזהות אם זו אוניית מלחמה, ולתקוף. ציון המטרה לא בא כדי לבדוק את לאומיותה של האונייה, אלא להדגיש כי הכוונה לתקוף רק אוניית מלחמה ולמנוע פגיעה מיותרת בסט"רים.³⁷ לצורך זה אף הדגיש, שיש להקים קשר עם הסט"רים.

³³ פענוח הקלטות קו קמנ"ק (קצין מערכות-נשק), משל"ט חיל האוויר, 8 ביוני 1967, עמ' 1 (להלן: "קמנ"ק").

³⁴ תש"ח, עמ' 82.

³⁵ תש"ח, עמ' 95.

³⁶ תש"ח, עמ' 45.

³⁷ תש"ח, עמ' 58.

סא"ל כסלו העביר ליב"א 501 את האישור לתקיפה ואת ההוראה ליצור קשר על ערוץ 186 עם הסט"רים הנמצאים בסביבה.³⁸ יחידת הבקרה העבירה הוראות אלו למטוסים.

שני המיראזיים הגיעו לאונייה סמוך לשעה 14:00. המוביל, סרן יפתח ספקטור,³⁹ ירד לגובה 3,000 רגל וביצע סביבה שתי הקפות, ומספר 2 שלו ביצע יעף אחד. מיעפים אלו התברר לטייסים, כי האונייה אינה ישראלית, שכן לא היה עליה סימון ההיכר (צלב לבן על רקע אדום). צבעה היה אפור כשל אוניית מלחמה, ולה תורן קדמי, ארובה אחת ושני תותחים בחרטומה. לא נראה עליה שום דגל או סימון זיהוי אחר. המוביל דיווח על כך לבקרה ולסט"רים, והמטוסים קיבלו אישור להיכנס לתקיפה.

בשעה 14:00 תקפו המיראזיים את ה"ליברטי" וביצעו ארבעה יעפי צליפה בתותחים, שכן לא היה להם חימוש אחר. בצליפה הושגו פגיעות טובות. נראו פגיעות בגוף האונייה, ואש גדולה אחזה בצדה השמאלי.⁴⁰ לדברי קברניט ה"ליברטי", הופל גם הדגל האמריקאי, שהתנוסס על התורן בעת התקיפה.⁴¹

במהלך תקיפת המיראזיים התעורר לרגע ספק אצל מפקד יב"א 501, באשר לזהות האונייה. מתברר שעם תחילת התקיפה, כשמסר מפקד היב"א לנציג חיל הים ביב"א על התקיפה, לא ידע על כך הנציג דבר והתקשר מיד למצפ"י. אידיעה זו היא שעוררה את הספק, אולם

³⁸ קמנ"ק, עמ' 1.

³⁹ הערת העורך: לתיאור התקיפה על-פי המיראזים, ראו: יפתח ספקטור, **רם וברור**, ידיעות ספרים, 2007, עמ' 108-114.

⁴⁰ **תש"ח**, עמ' 101-105.

⁴¹ **עדות קברניט ה"ליברטי" לפני ועדת החקירה של הצי האמריקאי**, עמ' 6.

זה הוסר מיד, משהודיע נציג חיל הים ביב"א ש"זה בסדר".⁴² כל הבירור ארך זמן קצר מאוד, ולמעשה לא הופסקה כלל התקיפה.

בינתיים, הורה סא"ל כסלו להפנות מבנה נוסף לעבר האונייה. היה זה זוג מטוסי סמב"ד (סופר מיסטר) (מבנה "רויאל") שהיה בדרכו למיתלה. הבקרה הסבה את תשומת ליבו של סא"ל כסלו לכך שמבנה זה חמוש בנפלים ושאיננו מתאים לתקיפת אוניות; למרות זאת, הורה להכניס את המבנה לתקיפה "עם מה שיש לו".⁴³

מבנה "רויאל" חלף על פני האונייה בגובה 15,000 רגל, בעת שהמבנה הקודם ביצע את יעף הצליפה האחרון שלו. המבנה ביצע שני יעפי תקיפה עם נפאלם, ונפאלם אחד פגע באונייה. חוסר התגובה של האונייה נראה חשוד בעיני המוביל, והוא ירד ליעף זיהוי, שבמהלכו הבחין באותיות על החרטום, אך לא הצליח לקוראן בדיוק. הסימון נראה לו כ-P-30. כדי להיות בטוח ירד ליעף זיהוי שני, איטי יותר, בגובה 30 מ', ואז הבחין באותיות CTR-5 ("צירלי", "טנגו", "רומאו") ודיווח על כך לבקרה. למרות שביעף זה חיפש דגל או סימן זיהוי אחר, לא הבחין בדבר.⁴⁴

בהגיע דיווחו של הטייס על זיהוי האותיות, הורה סא"ל כסלו מיד "לעזוב אותה" וביקש מהטייס דיווח על הנזק שנגרם לה. זה דיווח על "המון פגיעות בחלק העליון" ומסר כי האונייה מעלה עשן, ואנשים קופצים כנראה למים. סא"ל כסלו הורה לשלוח מסוקים לעבר האונייה, כדי לחפש ולמחות ניצולים.⁴⁵

⁴² תש"ח, עמ' 154; קמנ"ק, עמ' 5.

⁴³ קמנ"ק, עמ' 4.

⁴⁴ תש"ח, עמ' 149.

⁴⁵ קמנ"ק, עמ' 8.

המטוסים עזבו את האזור בשעה 14:16. בסיכומו של דבר הותקפה ה"ליברטי" על ידי ארבעה מטוסים, ששהו מעליה כ-20 דקות, ביצעו ארבעה יעפי צליפה, שני יעפי הטלת נפלים ומספר יעפי זיהוי. אולם תקיפה קצרה זו גרמה נזקים לאונייה, פגעה בעמדות המקלעים שלה ובגשר, והציתה שני מכלי דלק שגרמו לדלקה גדולה על סיפון האונייה, וכמו כן פגעה ברבים מאנשי הצוות.

התקרבות הטרפדות

בד בבד עם עזיבת המטוסים, קרבו הטרפדות אל האונייה. מבנה המטוסים הראשון יצר קשר עם הפלגה, ו-ט-206 קיימה את הקשר והעבירה דיווחים למפל"ג (ל-ט-204 לא היה קשר למטוסים). כך נמסר לו, שהמטרה היא משחתת מטיפוס Z או HUNT. העשן שעלה מהמטרה עקב פגיעות המטוסים סימן את מקומה, והטרפדות סגרו עליה במהירות.⁴⁶ בשעה 14:11 נמסר למפל"ג כי המטוסים משלימים את היעף האחרון ויוצאים, וכי עליו להיכנס לתקיפה. ואכן, לאחר הסתלקות המטוסים הורה המפל"ג לספינות הפלגה, בשעה 14:18, להיכנס לתקיפת טורפדו.

אולם תקיפה זו עוכבה. משל"ט אוויר מסר למצפ"י על גילוי האותיות שעל דופן האונייה, וענף ים/3 הורה לפלגה, ב-14:20, שלא לתקוף, כיוון שתיתכן טעות בזיהוי.⁴⁷ רמ"ח-ים הורה גם הוא לעכב את התקיפה, אולם מטעם אחר: הוא שאף לעכב את הפלגה כדי שתגיע לטווח ירי יעיל ולא תתקוף בטורפדו מטווח רחוק מדי. האותיות שעל דופן האונייה נראו כתרגיל הטעיה של המצרים, שביקשו לפעול באור

⁴⁶ בשעה 14:00 תוקנה מהירות המטרה ל-12 קשר, אך המפל"ג לא דיווח על כך וייחס את ירידת המהירות לתוצאות תקיפת המטוסים. ראו: תש"ח, עמ' 27.

⁴⁷ תש"ח, עמ' 18 וכן יומן מלחמה ענף ים/3 ויומן מלחמה פלגה 914.

יום למרות העליונות האווירית של ישראל באזור. לא היה זה סביר בעיניו שאונייה אחרת תימצא באזור.⁴⁸

מפלי"ג 914, שנמצא על הגשר, לא קיבל לדבריו את ההוראות מים/3,⁴⁹ אולם הפלגה התקרבה במידה מספקת למטרה כדי לזהותה בעין, ומיד התברר לו שאין זו משחתת, אלא אוניית מסחר או אספקה. הוא ניסה לזהותה, אם כי היה בכך קושי, שכן האונייה הייתה אפופה עשן, ונראו רק חרטומה, חלק מהגשר וקצה התורן. משום כך, ביטל את ההוראה לתקוף.⁵⁰ אף שתקיפת הטרפדות עוכבה מנימוקים שונים, התוצאה הייתה זהה – פלגת הטרפדות נצרה את אשה וניגשה לזהות את המטרה בצורה ברורה יותר.

בשעה 14:27 הורה המפלי"ג לאותת לעבר המטרה שאלת זיהוי – What ship. התשובה שהתקבלה הייתה AA, שפירושה: "הזדהה אתה תחילה". הייתה זו תשובה מתחמקת, שאין בה מענה לדרישת הזיהוי. תשובה זו הייתה זהה לתשובתה של "אברהים אל-אוול" בימי מבצע "קדש", עת נדרשה להזדהות על-ידי משחתות חיל הים שסגרו עליה, ועובדה זו הייתה זכורה היטב למפלי"ג.⁵¹ נוסף על כך הבחין המפלי"ג בהבזקי ירי מהאונייה, ומפקד ט-203 הבחין בירי ודיווח על פגיעות בקרבת ט-206.⁵² מכיוון שעדיין לא הייתה לו ידיעה ברורה על זהות האונייה, הורה המפלי"ג להביא לו את ספרון הזיהוי של ציי ערב, ולאחר

⁴⁸ תש"ח, עדות אל"ם רהב, עמ' 45.

⁴⁹ ההוראה כתובה ביומן המלחמה של הפלגה, אך לא הועברה למפלי"ג לגשר, תש"ח, עדות סא"ל אורן, עמ' 28.

⁵⁰ תש"ח, עמ' 28.

⁵¹ שם.

⁵² תש"ח, עמ' 66. מפקד ה"ליברטי" מציין גם הוא, בעדותו בפני ועדת החקירה של הצי, כי נפתחה אש לעבר הטרפדות. ראו תקציר ועדת החקירה של צי ארה"ב, נספח עדות קברניט ה"ליברטי", עמ' 6 (להלן: "ח"ק הצי).

עיון בו זיהה את המטרה כאוניית האספקה המצרית "אל־קציר". במקביל, ניסה אף מפקד ט-203 לזהות את האונייה, וללא קשר עם זיהוי המפלי"ג הגיע גם הוא למסקנה שזו "אל־קציר", בהסתמך על הצללית ועל מה שנראה כתותח בחרטום.⁵³

תקיפת הטרפדות

לאור כל אלה, ברור היה באותה שעה שזו אוניית אויב: התחמקות מדרישת הזיהוי, זיהויה כאונייה המצרית "אל־קציר" על-ידי שתי טרפדות, והירי מסיפונה. המפלי"ג דיווח על הזיהוי לים/3 והורה, בשעה 14:37, להיכנס לתקיפת טורפדו.

הטרפדות נעו אל המטרה ופתחו לעברה באש תותחים, וכעבור מספר דקות, בשעה 14:43, פתחו בירי טורפדו, לפי הסדר הבא:⁵⁴

1. ט-206 תקפה ראשונה וירתה טורפדו אחד מטווח 1,000 יארד וטורפדו שני מטווח 500 יארד. שניהם נראו נעים במסלולם למטרה, אך לא נראתה פגיעה.
2. ט-203 תקפה כדקה לאחר מכן וירתה שני טורפדו מטווח 2,000 יארד. אחד מהם, הימני, סטה ממסלולו, והשני פגע במטרה והתפוצץ בדופן ימין של האונייה, מתחת לקו המים.
3. אחרונה תקפה ט-204, שירתה טורפדו אחד, אך הוא לא נראה כלל נע במסלולו.

המפלי"ג הורה לפלגה להיכון לתקיפה נוספת מהדופן השנייה של המטרה, והטרפדות עברו לצדה השמאלי של האנייה, מכיוון חרטומה

⁵³ תש"ח, עמ' 28 ועמ' 66 (זאת למרות שה"ליברטי" גדולה מ"אל-קציר").

⁵⁴ מש"י-ח"י, עמ' 198.

וירכתייה. בעת המעבר, כשהיו בטווח קרוב, גילו את האותיות CTR על החרטום, והמפל"ג הורה להפסיק את האש מיד. השעה הייתה 14:47.⁵⁵ גם בשלב זה לא נראה שום דגל על האונייה, ורק מאוחר יותר, כאשר התקרב עוד, הצליח המפל"ג להבחין בדגל קטן ובדגלי קוד שנשאו את שם האונייה.⁵⁶

המפל"ג דיווח על כך מיד לים/3 וקיבל הוראה לחפש ניצולים ולזהות את לאומיותה של האונייה. בתשובה הודיע המפל"ג, בשעה 14:51, כי ייתכן שהאונייה רוסית, וזאת על-פי האותיות הרשומות על הדופן ועל-פי דגלה. כמו כן דיווח המפל"ג שהאונייה מעלה אש ונוטה על צדה הימני.⁵⁷

דיווח זה עורר דאגה ניכרת במטכ"ל. הרמטכ"ל דיווח על כך לראש הממשלה ולשר הביטחון, ואף כינס דיון כדי לבחון את האפשרות שהרוסים ינצלו את התקרית להתערבות מסיבית לטובת הערבים.⁵⁸ המצפ"י הורה לפלגה לחזור לאל-עריש, ולאחר מכן שינה את ההוראה והורה לה לגשת לזיהוי קרוב של האונייה. בשעה 15:20 דיווח המפל"ג כי האונייה אמריקאית. לדבריו, נוטה האונייה על צדה הימני, אנשיה השתלטו על השפפה והיא ממשיכה לנוע במהירות איטית.⁵⁹

⁵⁵ תש"ח, עמ' 29 ו-66.

⁵⁶ תש"ח, עמ' 30. קברניט ה"ליברטי" מציין בעדותו לפני ועדת החקירה של צי ארה"ב (עמ' 6), כי כשקרב הטרפדות הבחין בנפילת הדגל בעקבות תקיפת המטוסים, והורה להניף דגל חדש.

⁵⁷ תש"ח, עמ' 29; וכן **יומן מלחמה ענף ים/3 ויומן מלחמה פלגה 914**.

⁵⁸ רבין, **פנקס שירות**, עמ' 197.

⁵⁹ **יומן מלחמה פלגה 914**.

Figure 3 - ה'ליברטי' עם חור פגיעת הטורפדו

בלמ"ס

לפני כן, בשעה 15:03, הגיעו שני מסוקים שחגו בקרבת האונייה כדי לחפש ניצולים, ואחד מהם זיהה דגל אמריקאי על תורן האונייה. גם הם דיווחו על קפיצת אנשים למים. לאחר כ-20 דקות קיבלו המסוקים הוראה לחזור.⁶⁰

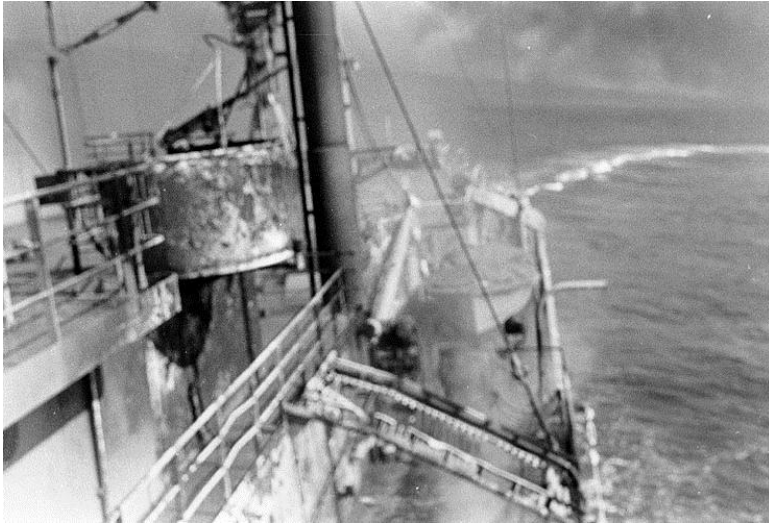
יום 3/ הורה לפלגה להישאר במקום ולהמתין להוראות. במקביל, ניתנה הוראה לנמל אשדוד, להכין שתי גוררות ליציאה מיידית לכיוון האונייה. בשעה 15:36 הורה ים/3 לפלגה לגשת לאסוף ניצולים. ט-206 משתתפת סירת הצלה תוצרת ארה"ב ללא אנשים, והחיפוש לא העלה כל ניצולים בים. כעבור כעשר דקות קיבלה הפלגה הוראה לנוע לאל-עריש. בשעה 16:02 התקשר מפקד חיל הים למפלי"ג, דיווח לו על יציאת הגוררות מאשדוד, ושאל האם ניתן יהיה לגרור את האונייה לאשדוד. מפקד החיל הורה למפלי"ג לגשת לאונייה, לקרוא לה ברמקול ולהציע לה עזרה, אך לא לעלות עליה. כמו כן הדגיש את חשיבות הצלת הנפשות והורה להזעיק מסוק לחילוץ פצועים, אם יימצאו כאלה.⁶¹ הפלגה קרבה אל האונייה בשעה 16:40 ואז זיהתה את שמה. הצעת העזרה של המפלי"ג נדחתה על הסף, והמפלי"ג איחל לאונייה דרך צלחה ודיווח על האירוע למפקד החיל.

בהתאם להוראות, עקבה הפלגה זמן-מה אחר תנועתה של ה"ליברטי", ובשעה 17:04 קיבלה הוראה לחזור לאשדוד. הפלגה נעה לבסיסה, ובשעה 17:50 נעלמה ה"ליברטי" מעל מסכי המכ"ם שלה.

⁶⁰ יומן מלחמה ים/3.

⁶¹ יומן מלחמה פלגה 914.

Figure 4 - תמונה שצולמה על-גבי ה'ליברטי' בעת הקרב

בלמ"ס

גורמי הטעות

תקיפתה של ה"ליברטי" על-ידי זרועות האוויר והים של צה"ל הייתה תוצאה של שרשרת אי-הבנות וטעויות הנגרמות, בתום לב, תוך כדי לחימה ומוליכות לתקיפת כוחות ידידותיים. בין הטעויות נוכל למנות את המפורטות להלן:

1. מחיקת ה"ליברטי" משולחן הבקרה: סא"ל לונץ, שהורה על המחיקה, פעל בהתאם לנוהל המקובל של מחיקת מטרות שמחוץ לטווח המכ"ם, כדי ששולחן הבקרה ישקף תמונה בהירה ומעודכנת. זאת ועוד, היו לו כל הסיבות להניח, שרמ"ח ים ומפקד החיל ערים להימצאותה של ה"ליברטי" באזור, שכן השניים התייחסו אליה בעת ניהול הקרב נגד הצוללת. אולם, לאמיתו של דבר, לא ידע רמ"ח ים על הימצאותה של האונייה, וכשזו התגלתה על-ידי הטרפדות, היה ברור לו שזו מטרת אויב. לעומת זאת, סא"ל לונץ, שידע על הימצאות ה"ליברטי", הלך שולל אחר מהירותה הגבוהה, שעליה דיווחו הטרפדות, וסבר משום כך שהמטרה שהתגלתה אינה ה"ליברטי", אלא אוניית אויב. בשלב מאוחר יותר, כאשר דיווחו המטוסים על זיהוי האותיות, התעורר חשדו של סא"ל לונץ, אולם באותה עת לא היה הפיקוד בידיו. רמ"ח-ים, שהיה במקום, שמע דיווח זה יחד עמו ולכן לא מצא לנכון לחזור עליו באוזניו. גם זיהוי האונייה על-ידי הטרפדות כ"אל-קציר" פיזר את הספקות.
2. הדיווח על הפגזת חוף אל-עריש: דיווח זה עורר בתחילה אי-אמון, בגלל ריבוי דיווחים מסוג זה בימים הקודמים, ולכן הורה

רמ"ח ים לבדוק את מקורו. אולם לאחר שנבדק המקור, ולאחר שדיווח זה חזר ונשנה, ואף המצפ"ע התערב בעניין, היה צורך לדון בו ברצינות. משום כך הורה רמ"ח ים להסיט את פלגה 914 מנתיב הפטרול שלה ולבדוק את המתרחש מול חוף אל-עריש. במתכוון, שלח רמ"ח ים את הפלגה לסיור, ולא למשימה מוגדרת, שכן לא היה משוכנע לחלוטין שאכן מפגיזים את החוף ורצה כנראה שהפלגה תברר את המתרחש בצורה אובייקטיבית. לכן גם לא מסר לה, בשלב הראשון, כי מפגיזים את החוף.⁶² הדיווח על ההפגזה (שהוכח, בדיעבד, כמוטעה) הוא שהניע את כל המערכת, והיה הגורם הראשון בשרשרת הטעויות שהביאה לבסוף לתקיפת ה"ליברטי".

3. גילוי המטרה על-ידי פלגה 914: הפלגה איכנה את המטרה על מסך המכ"ם בטווח 22 מייל ומדדה את מהירותה וכיוונה. מהירותה של המטרה נמדדה על-ידי כל אחת מספינות הפלגה בנפרד, והתוצאה הייתה דומה. המהירות הגבוהה, 30 קשר, הצביעה בברור על אוניית מלחמה, ובהתאם להוראות הנהוגות בחיל הים באותה עת, היה בנתון זה כדי לקבוע בוודאות כי זו אוניית אויב. למרות זאת, נבדקה המהירות פעם נוספת ועדיין נאמדה כגבוהה. על-פי המהירות וכיוון התנועה של המטרה – לעבר פורט סעיד – הצטיירה אצל המפל"ג ובמפקדת חיל הים תמונה של אוניית מלחמה של האויב, הנמלטת לכיוון נמל הבית שלה. בתנאים אלו, כשהאויב בורח ולפלגה אין סיכוי להשיגו, נקט המפל"ג את הצעד היעיל היחיד – הזמנת מטוסים. מאוחר

⁶² תש"ח, עמ' 45.

יותר, בעת תקיפת המטוסים, הובחן שמהירות המטרה מתחת ל-12 קשר, אך לנתון זה לא ייחס המפלי"ג חשיבות, שכן נראה היה שהפחתת המהירות היא תוצאה של תקיפת המטוסים.

4. זיהוי האנייה על-ידי המטוסים: המטוסים כוונו לאנייה ונמסר להם על-ידי הבקרה, כי זו אוניית אויב וכי עליהם לתוקפה. בהגיעם למקום התגלתה לעיניהם אונייה גדולה שנראתה כמשחתת, צבעה אפור ובחרטומה, כנראה, תותח - סימן מובהק של אוניית מלחמה. למרות זאת, ביצעו המטוסים יעפי זיהוי, במגמה לגלות סימנים מזהים כלשהם, ורק לאחר מכן, משלא גילו דבר, תקפו את המטרה.

5. זיהוי המטרה כ"אל-קציר": כאשר הגיעה פלגה 914 לטווח זיהוי עין, הבחין המפלי"ג כי היא אינה משחתת אלא אוניית מסחר או אספקה. בגלל ספק זה, ביטל את הפקודה לתקיפת טורפדו וניגש לזיהוי האונייה. התשובה המתחמקת של האונייה על דרישתו להזדהות, והבזקי הירי מהמטרה, חיזקו את אמונתו כי לפניו אוניית קרב. אוניית אויב זו זוהתה על-ידו ועל-ידי טרפדת נוספת כ"אל-קציר". ברור כי ה"אל-קציר" וה"ליברטי" אינן זהות, אולם יש ביניהן קווי דמיון, ובתנאי האירוע – כשה"ליברטי" אפופה בעשן – היה זיהוי זה סביר בהחלט. זאת ועוד, הזיהוי נעשה על-ידי שני קצינים בשני סט"רים שונים. ניתן להעלות את הקושיה בדבר הסתירה שבין הנתונים, שהרי אם המטרה זוהתה כ"אל-קציר", שהיא אוניית אספקה, ברור שאין ביכולתה לנוע במהירות 30 קשר ולהפגוז את החוף. אולם, בעת הקרב הייתה ההנחה שהמטרה היא חלק

מכוח ימי שהצליח לחמוק, וכי נשארה מאחור בגלל מגבלות מהירות.⁶³

Figure 5 - אניית חיל הים המצרי - אל-קציר

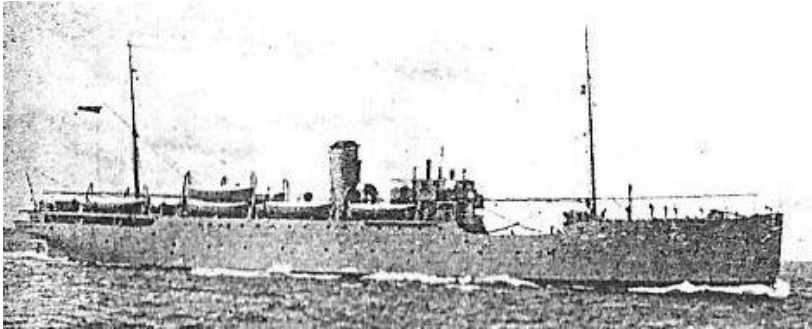

Figure 6 - ה'ליברטי' לאחר התקיפה

⁶³ תש"ח, החלטת השופט החוקר, עמ' 8.

הצטברות הגורמים שנותחו לעיל והשתלבותם זה בזה יצרו את התמונה, המוטעית אמנם, אך סבירה בתנאי האירוע ובעת מלחמה, של אויב המבצע פעולת "פגע וברח" ומנסה לחמוק במלוא המהירות מהמקום. בתנאים אלה אך טבעי היה, שכוחותינו עשו כל שביכולתם לפגוע בו וללכדו.

נוסף על הגורמים שפורטו, תרמה גם התנהגות ה"ליברטי" עצמה ליצירת שרשרת הטעויות. בין הגורמים לטעות נציין:

1. מקומה של ה"ליברטי": ה"ליברטי" נפגעה בתחום זירת לחימה בין כוחות עוינים, הרחק מכל נתיב ספנות בין-לאומי מוכר, ועצם נוכחותה במקום ביסס את ההנחה בדבר היותה אוניית אויב. יתר על כן, הרמטכ"ל דאז, רב-אלוף יצחק רבין, מציין: "...בחמישה ביוני 1967 פנינו לנספח הימי האמריקני בישראל ואמרנו: 'אנחנו נגן על חופי הארץ מתקיפה של הצי המצרי, על ידי שילוב של כוחות ימיים ואוויריים. לא נוכל להשתהות בתגובתנו על נוכחות של כלים מצריים בקרבת חופינו. אנו מבקשים מכם להרחיק את כל אניותיכם מחופי ישראל או להודיע לנו על מיקומן המדויק באזור הקרוב לחופינו'".⁶⁴
- הפיקוד האמריקאי היה, או לפחות חייב היה להיות, ער לסכנה הכרוכה בהימצאות ה"ליברטי" באזור זה. ואכן, ראשי המטות המשולבים הורו להרחיקה מהחוף, אלא שפקודה זו "תעתה" בסבך דרגי הפיקוד והבירוקרטיה ולא הגיעה

⁶⁴ רבין, פנקס שירות, עמ' 198.

לאונייה.⁶⁵ קרוב לוודאי שאם הייתה פקודה זו מתבצעת, ניתן היה למנוע את התקרית.

2. קשיי הזיהוי: ה"ליברטי" נשאה את סימני הזיהוי המקובלים בימי שלום, אולם סימנים אלה אינם מספיקים לזיהוי מהאוויר. צבעה היה אפור כשל אוניית מלחמה, והמטוסים שביצעו יעפי זיהוי לפני תקיפתה לא הצליחו להבחין בשום סימן היכר אן בדגל שיצביעו על זהותה. גם ועדת החקירה של הצי האמריקאי ציינה, כי בגלל מהירותה האטית קשה היה למטוסים התוקפים להבחין בדגל.⁶⁶ גם עת קרבו הטרפדות לטווח ראייה בניסיון לזהותה, לא הבחינו בשום דגל, וקברניט ה"ליברטי" העיד כי אכן הדגל הופל בתקיפת המטוסים, והוא הורה להניף דגל אחר.⁶⁷ אף אם הונף דגל זה, לא הבחינו בו הטרפדות, כנראה בגלל העשן שאפף את האונייה. כשדרש מפל"ג הטרפדות מהאונייה להזדהות, נענה בתשובה מתחמקת. בנסיבות אלו נראה, שהיה על ה"ליברטי" לנקוט את כל האמצעים האפשריים להזדהות; דהיינו – להניף דגלים ודגלי קוד, להדליק פנסי איתות ולהצית זיקוקים, כדי להסב את תשומת ליבו של הכוח התוקף. דברים אלו מקבלים תוקף משנה לאור העובדה, שהקברניט סבר כי ייתכן שהתקפת האוויר נעשתה בטעות.⁶⁸ הוא ניסה אמנם למנוע את הפתיחה באש על הטרפדות הקרובות, אך המקלענים לא קלטו את פקודתו לנצור את האש ופתחו בירי על הטרפדות. אש זו חיזקה את הרושם

⁶⁵ וח"ק הצי, עמ' 8.

⁶⁶ וח"ק הצי, עמ' 1.

⁶⁷ וח"ק הצי, נספח עדות הקברניט, עמ' 6.

⁶⁸ שם, עמ' 5.

שזו אוניית אויב. התנהגותה של ה"ליברטי" נותנת מקום להשערה, כי "היא עשתה כל מה שיכלה כדי להסתיר זהותה".⁶⁹

הטעויות שפורטו, אשר היו שלובות זו בזו ונבעו אחת מרעותה, הן שהביאו ליצירת התמונה המוטעית, ובעקבותיה – לתוצאה הבלתי נמנעת של תקיפת ה"ליברטי".

⁶⁹ תש"ח, עדות אלוף אראל, עמ' 41; וראו גם: **מסקנות ועדת החקירה של אל"ם רם רוך**, עמ' 16. אולם לכותב (סא"ל מתי גרינברג) נראה, כי מסקנה זו כוללנית מדי, ויש לה מקום רק בשלב שבו נוצר מגע בין הטרפדות למטרה.

פעולותיה של ישראל בעקבות התקרית

מיד לאחר שהתבררה הטעות בתקיפת האונייה, נקטה ישראל פעולות שמטרתן הייתה, בשלב הראשון, להציל חיים, ובשלב השני – לחקור את התקרית ולברר את גורמיה.

היחלצות לעזרה ולחיפוש אחר ניצולים

מיד לאחר התקרית סרקו טרפדות חיל הים ושני מסוקי חיל האוויר את האזור בחיפוש אחר ניצולים. בשעה 15:30 דווחה התקרית לנספח הימי האמריקאי, קומנדר קסטל (Commander Ernest C. Castle). בשעה 18:15 המריא הנספח, ועמו נציג ענף נספחים צבאיים, במסוק סופר-פרלון לעבר האונייה, במגמה להנחית את הנספח על סיפונה ולפנות פצועים במקרה הצורך. קומנדר קסטל ניסה לאותת לצוות האונייה בסימני ידיים, והם השיבו לו בסימני ידיים ובאיתות פנסים, אך צד אחד לא הבין את משנהו. קברניט המסוק היה מוכן להוריד את הנספח לאונייה באמצעות כבל, אך האונייה לא יכלה לעצור. מבחינה בטיחותית, לא יכלה ההורדה להתבצע כל עוד נמצאה האונייה בתנועה. לבסוף רשם קומנדר קסטל, על כרטיס הביקור שלו, את השאלה: "האם יש לכם נפגעים?" הצמיד את הכרטיס לתפוז והטילו אל האונייה. מה"ליברטי" השיבו בסימנים, שעל-פיהם הבין הנספח כי יש פצוע אחד, אבל הוא לא היה בטוח בכך. המסוק חג מעל האונייה כ-30 דקות, ומאחר שלא היה אפשר לנחות או להנחית את הנספח, חזר לבסיסו.

למחרת, 9 ביוני, נמשכו החיפושים אחר ניצולים באמצעות מטוס קל, אך ללא תוצאות. הנספח הימי האמריקאי בירר פרטים בקשר

לפעולות ההצלה וביקש להמשיך בהן גם למחרת, בכיוון שבו עלול הזרם לסחוף ניצולים או גופות.

ב־10 ביוני נמשכו החיפושים באמצעות מטוסים ושני סט"רים. החיפושים נמשכו מ־05:00 עד חשכה, אך ללא תוצאות, והם לא חודשו עוד. קומנדר קסטל הודה לצה"ל על מאמצי ההצלה ולא ביקש להמשיך בהם, שכן ההנחה הייתה שגופות הנעדרים נשארו לכודות במדורי האונייה, שנפגעו על-ידי הטורפדו ונאטמו.

חילופי איגרות בעקבות התקרית

ב־10 ביוני הגיש שגריר ישראל בווינגטון איגרת למשרד החוץ האמריקאי, שבה הביעה ממשלת ישראל את צערה על התקרית הטרגית והציעה לשלם פיצויים על אובדן החיים ועל הנזקים.

באיגרת התשובה, שהתקבלה בו־ביום, נמסר כי ה"ליברטי" נפגעה בים הפתוח, למרות שהניפה דגל אמריקאי וסומנה בהתאם למקובל, ויש מקום להניח שזוהתה ככזאת. ההתקפה עליה, בנסיבות אלה, היא בלתי מובנת, או לפחות יש להתייחס אליה כאל מעשה רשלנות צבאית, המצביע על התעלמות זדונית מחיי אדם. באיגרת הביעה ממשלת ארה"ב את ציפייתה, שממשלת ישראל תנקוט את הצעדים המשמעותיים המתחייבים ממקרה זה, ותוציא הוראות מתאימות שימנעו תקריות כאלה בעתיד. האיגרת ציינה גם, כי ממשלת ארה"ב מצפה לפיצויים מלאים.⁷⁰

⁷⁰ הערת העורך: מחקרים מאוחרים טוענים שלממשל האמריקני בראשות הנשיא לינדון ב' ג'ונסון היה אינטרס להטיל את האשמה על ישראל, וזאת סיבות פנים ומסיבות מדיניות חוץ. ראו: אתר-כץ, **פרשת טיבוע**, עמ' 113-130.

איגרת התשובה הישראלית נמסרה למשרד החוץ האמריקאי ב-12 ביוני, ובה דחתה ישראל את ההאשמות האמריקאיות והדגישה, כי העלאתן לפני שנערכה חקירה מלאה היא בלתי מוצדקת. נמסר באיגרת כי הרמטכ"ל מינה ועדת חקירה, ותוצאות חקירתה יועברו לממשלת ארה"ב. כמו כן צוינו הצעת העזרה של ישראל ופעולות ההצלה שבוצעו בפועל, והובע צער כי המידע על נוכחותה של ה"ליברטי" לא הובא קודם לכן לידיעתה של ישראל. בסיום, חזרה ישראל על הצעתה לתשלום פיצויים.

מינוי ועדת חקירה

ב-12 ביוני מינה הרמטכ"ל את אל"ם רם רון לוועדת חקירה של יחיד, "כדי לחקור בנסיבות הפגיעה של כוחות צה"ל באנייה האמריקנית 'ליברטי'. הוטל עליו לקבוע עובדות, להסיק מסקנות ולהמליץ המלצות",⁷¹ ולהגיש את תיק החקירה עד ה-16 ביוני 1967.

אל"ם רון שמע עדויות של 12 קצינים שהיו מעורבים בפרשה, ובסיום חקירתו קבע את העובדות הנוגעות לתקרית. מסקנתו הייתה, שההתקפה על הספינה "לא נעשתה מתוך זדון או רשלנות פושעת, אלא מתוך טעות בתום לב... ההתקפה נערכה כתוצאה משרשרת של שלוש טעויות, אשר כל אחת מהן, ככזו, נראית לי, בהתחשב בנסיבות, כטעות הגיונית ובתום לב".⁷²

לדעת אל"ם רון, נגרמו שלוש הטעויות האלה:⁷³

1. הדוח המוטעה על הפגזת אל-עריש ;

⁷¹ כתב מינוי – לשכת הרמטכ"ל, **מנ-30-2045**, מתאריך 12 ביוני 1967.

⁷² דו"ח רון, עמ' 9.

⁷³ שם, עמ' 10-15.

2. קביעת מהירותה של האונייה ל-30 קשר, דבר שסילק כל ספק אפשרי בדבר קשר בין המטרה לבין ה"ליברטי";
3. זיהוי המטרה כ"אל-קציר".

אל"ם רון קבע עוד, כי אין לו ספק שה"ליברטי" ניסתה להסתיר את זהותה ואת נוכחותה באזור.⁷⁴

בסיכום עבודתו, העלה אל"ם רון המלצות בדבר נוהל הכרזה על אזורים מסוכנים, וכן המלצות בדבר אימון טייסים לזיהוי אוניות אויב ונהלים בעבודת המטה.

תיק החקירה הועבר לחוות דעתו של הפרקליט הצבאי הראשי, אל"ם מאיר שמגר, וזה הגיש אותה לרמטכ"ל ב-20 ביוני 1967. הפצ"ר סקר את העובדות שקבעה הוועדה ואת מסקנותיה, שהיו מקובלות עליו בעיקרון, וניתח את המשמעויות העולות מהחקירה. המלצת הפצ"ר הייתה:

"[...] לא ניתן, לאור תקרית זו, להסיק בבירור, בשלב זה, אם יש מאן דהוא בין המעורבים בעניין, אותו יש להעמיד לדין בפני בי"ד צבאי [...]"

אינני סבור, שיש מקום להשלמת החקירה ע"י הוועדה, אלא שלאור חשיבות המקרה וחומרת תוצאותיו, מן הנכון למסור בירור המקרה למוסד שיפוטי, היינו – לשופט חוקר [...]".⁷⁵

⁷⁴ שם, עמ' 16.

⁷⁵ מכתב לשכת פצ"ר, חק/21(1)-1372, מתאריך 20 ביוני 1967. ההדגשות במקור.

מכתב מפקדת חיל הים

ב-17 ביוני 1967 שיגר מפקד חיל הים, אלוף שלמה אראל, מכתב לעמיתו האמריקאי, אדמירל מקדונלד. במכתבו הביע את צער חיל הים על הטרגדיה הנוראה שאירעה ל"ליברטי" וביקש למסור למשפחות החללים את רגשי השתתפותו בצערן. הוא הביע את הערכתו לצוות האונייה על הדרך שבה התגברו על הנזקים והצילו את אונייתם, והביע את תקוותו, כי הנסיבות יאפשרו ליורדי הים לבצע את מלאכתם בשלום, וכי טרגדיות כאלה לא יישנו.

מינוי שופט חוקר

ב-20 ביוני 1967, בהתאם לסמכותו לפי חש"צ, הורה הפצ"ר על חקירה מוקדמת של תקיפת ה"ליברטי", הואיל ולדעתו נעברה במקרה זה עברה, שבית-דין צבאי מוסמך לדון בה.⁷⁶

בתוקף סמכותו, ועל-פי החלטת הפצ"ר, מינה בו-ביום נשיא בית-הדין לערעורים, אל"ם יעקב פרי, את סא"ל ישעיהו ירושלמי (שופט משפטן) לשופט חוקר בפרשת ה"ליברטי".⁷⁷

לפצ"ר היה טעם להאמין שנעברה עברה, אולם בשלב זה עדיין לא היה נאשם בה שום אדם. לפיכך, הורה שהחקירה המוקדמת, בפני השופט החוקר, תיערך שלא בנוכחות הנאשם.⁷⁸

⁷⁶ תש"ח, מוצג ח.מ/1.

⁷⁷ תש"ח, מוצג ח.מ/2.

⁷⁸ שם, מוצג ח.מ/3.

ב-21 ביוני 1967 הגיש התובע הצבאי הראשי, רס"ן יעקב קדמי, לשופט החוקר קובלנה ללא ציון נאשם, ובה פירט שבע נקודות של עברת התרשלות, הנוגעות בטיפול הגורמים השונים בפרשה זו.

ב-25 ביוני התקיימה הישיבה הראשונה של החקירה המוקדמת, ובמהלכה, עד 4 ביולי, שמע השופט החוקר 34 עדי תביעה מטעם התובע הצבאי הראשי, והוגשו לו 14 מוצגים. בסיום השמעת עדי התביעה, סיכם התצ"ר וביקש להאשים בהתרשלות, בהתאם לקובלנה, מספר קצינים מחיל הים. ב-5 ביולי קרא השופט החוקר החלטת ביניים; לפיה, החומר שהובא לפניו מאפשר לייחס לסא"ל אברהם לונץ עברת התרשלות. משום כך, הזמין את סא"ל לונץ להופיע לפניו, לחקור עדים שכבר הופיעו ולהביא עדים מטעמו. לצורך כך, ניתן לסא"ל לונץ ולסנגורו לעיין בתיק החקירה. החקירה המוקדמת הסתיימה ב-18 ביולי, לאחר שהושמעו עוד שלושה עדים מטעם סא"ל לונץ, והוגשו מספר מוצגים.

ב-21 ביולי 1967 קרא השופט החוקר את החלטתו בפרשה. בהחלטתו פירט השופט את השתלשלות האירוע, כפי שהצטיירה מהעדויות שהובאו לפניו, ולאור עובדות אלה ניתח את ההאשמות שהעלה התצ"ר בקובלנתו.

השופט החוקר קבע חמישה גורמים, שבשלהם הונח כי המטרה היא אוניית אויב וכי יש לתקפה⁷⁹:

1. הדיווח על הפגזת חוף אל-עריש במשך שעות רצופות;
2. מהירות התנועה של המטרה, שהתגלתה על-ידי הסט"רים, כדי 28-30 קשר;

⁷⁹ תש"ח, החלטת השופט החוקר, עמ' 6.

3. כיוון תנועתה של המטרה לפורט סעיד ;
4. דיווח המטוסים, שלפיו המטרה היא אונייה צבאית וכי אין עליה סימן זיהוי של חיל הים או סימן זיהוי אחר ;
5. מקום הימצאה של האונייה – סמוך לחוף, באזור הקרבות.

בסכמו את החלטתו, קבע השופט :

"על אף צערי על כך שכוחותינו היו מעורבים בתקרית עם כלי-שיט של מדינה ידידותית, והתוצאות העגומות שלה, הרי עלי להעמיד התנהגותם של כל אחד מהקצינים, שהייתה להם נגיעה כלשהי לפרשה, במבחן התנהגותם של קצינים סבירים בעת פעולות מלחמה, שזרוע הים של צה"ל הועמדה בפני כוחות עדיפים במספר, וכשנגד עיני כל המעורבים - המשימה לשמור על ביטחון המדינה, לזהות כל אויב המתנכל לה בים, לתקפו במהירות ולהשמידו.

"אמות המידה להתנהגות סבירה בתנאים אלה תהיה אולי שונה מזו שבזמן רגיעה. אמנם ייתכן, כי המעיין בחומר הראיות הרב שהובא בפניי יוכל להפיק לקחים כלשהם לגבי היחסים שבין שתי זרועות צה"ל שהיו מעורבות בתקרית, סדרי הפעילות בעתות מלחמה, ובמיוחד בין הענפים השונים של חיל-הים – אך כל אלה ודאי שאינם בגדר חקירתי. אולם אני לא גיליתי סטייה כלשהי ברמת ההתנהגות הסבירה שתצדיק העמדתו של מישוהו לדין.

לאור האמור לעיל הנני מחליט, שאין מידה מספקת של הוכחות לכאורה המצדיקות מסירתו של מישוהו לדין".⁸⁰

החלטת השופט החוקר הועברה לפצ"ר, ולאחר עיון העביר הפצ"ר לרמטכ"ל, ב-24 ביולי, את חוות דעתו. בחוות הדעת ניתח הפצ"ר את

⁸⁰ שם, עמ' 8.

השתלשלות האירועים ואת החלטתו של השופט החוקר, שקל את האפשרויות העומדות לפניו בהתאם לסמכויותיו ואת החלטתו: "לקבל את מסקנותיו של השופט החוקר ולא להורות על הגשת כתב אישום".⁸¹

תשלום פיצויים

מיד לאחר התקרית (באיגרת מ-10 ביוני 1967), הודיעה ישראל על נכונותה לשלם פיצויים הן למשפחות ההרוגים והן לפצועים.

ביוני 1968 שילמה ממשלת ישראל פיצויים בסך 3,323,000 דולר למשפחות ההרוגים, ובאפריל 1969 שילמה 3,566,547 דולר פיצויים לפצועים. בשני המקרים נענתה ישראל למלוא התביעות של הנפגעים, והשיקול להיענות היה הומניטרי.⁸²

באשר לתביעות הפיצויים על הנזק שנגרם לאונייה, סירבה ישראל לשאת בהוצאות התיקון, מכיוון ש"לא ראינו עצמנו כנושאים באחריות לשרשרת הטעויות".⁸³

ב-1 ביולי 1968 הגישה ממשלת ארה"ב תביעה בסך 7,644,116 דולר, שהייתה מבוססת על הערכת הסכום הדרוש להחזרת האונייה לכשירות מבצעית, וזאת אף שאוניות מסוג זה הוצאו משירות פעיל בצי ארה"ב.

ב-5 באוגוסט 1968 השיבה ישראל באיגרת תשובה לתביעה זו, כי אין היא אחראית לנזק הנתבע. בלחץ אמריקאי נלקחה האיגרת חזרה, וישראל הציעה, בספטמבר 1968, לבטל את התביעה. ב-26 ביולי 1971

⁸¹ מפצ"ר, חק/21(1)-2261, מתאריך 24 ביולי 1967, סעיף 9.

⁸² רבין, פנקס שירות, עמ' 198.

⁸³ שם.

מסרה ישראל איגרת נוספת, ובה הציעה תשלום סמלי של 100,000 דולר. ארה"ב דחתה הצעה זו.

במשך שנים נשכח הנושא, עד שחידשה ארה"ב את תביעתה בראשית 1978. היועץ המשפטי לממשלה מינה צוות מצומצם לניהול משא ומתן על התביעה, וב-25 במאי 1978 נמסר לארה"ב על מינוי הצוות ועל נכונות ישראל לפתוח במשא ומתן.

בינואר 1980 הודיע משרד החוץ האמריקאי על כוונתו להציע מועד לתחילת המשא ומתן בקרוב.⁸⁴ המגעים חודשו בדצמבר 1980, ובמהלכם הוסכם כי ישראל תפצה את צי ארה"ב בסך 6 מיליון דולר על הנזק שנגרם לספינה. פשרה זו הושגה בהסכמתו של הנשיא ג'ימי קרטר, וסוכם כי הסכום ישולם בשלושה שיעורים שווים החל מינואר 1981.

התעוררות הפרשה

ניתן היה להניח, כי בתום החקירות והבדיקות השונות בעניין ה"ליברטי", הובהרה הפרשה והוכח כי האונייה הותקפה בטעות. אולם מדי פעם עולה הפרשה וצצה מחדש, שכן כרוכים בה סממני המסתורין של אוניית ריגול עם הדרמה של מלחמה המתחוללת באזור וטרגדיה של נפילת חללים ופצועים.

לראשונה עלה הנושא מחדש במאמר בירחון "פנטהאוז". ביוני 1978 הופיע מאמר נוסף בירחון U.S. Naval Proceeding, ולפני כשנה (1981) בספר על הפרשה, שמחברו שירת כקצין על סיפון ה"ליברטי" בעת המקרה.

⁸⁴ השתלשלות נושא הפיצויים לפי מכתב משרד החוץ, לשכת המשנה למנכ"ל למחלקה להיסטוריה, מתאריך 31 באוקטובר 1980.

ניתן להבחין בשני קווים משותפים לפרסומים אלה :

1. הקביעה הנחרצת שה"ליברטי" הותקפה בידי ישראל בזדון, מתוך כוונה להטביעה ;
2. ציון סיבה כבדת משקל שהניעה את ישראל לפעול בזדון, כפי שפעלה.

סביב שתי נקודות מרכזיות אלה נרקם הסיפור, ושזורות בו, לסירוגין, השערות דמיוניות בצד עובדות חסרות, וחצאי אמיתות בצד מסקנות מוטעות.

מבלי לבחון כל טענה לגופה, ניתן להצביע על מספר עובדות המשמיטות, לדעתנו, את הבסיס לטענת הזדון. עובדה היא, כי תקיפת המטוסים הופסקה מיד כשהתעורר חשד של טעות בזיהוי, עת התגלו האותיות על דופן האונייה. הוא הדין בהפסקת תקיפות הטרפדות. מיד שהתבררה הטעות שוגרו מסוקים לחפש ניצולים ולסייע בפינוי פצועים, והוצאו שתי גוררות מנמל אשדוד, כדי לסייע לאונייה. פעולות אלה מוכיחות, כי לישראל לא הייתה כלל כוונת זדון. אילו הייתה לה כוונה כזו, היה ביכולתם של כוחות האוויר והים שלה לבצע את משימתם ולהטביע את ה"ליברטי".

באשר לסיבה שהניעה את ישראל לפעול נגד ה"ליברטי", מעלה כל אחד מהכותבים סיבה משלו, העומדת, לדעתו, מאחורי כוונותיה של ישראל.

ה"פנטהאוז" מציין, כי ל"ליברטי" היו הקלטות המוכיחות כי ישראל שיבשה את השיחות בין נשיא מצרים עבד אל-נאצר לחוסיין מלך ירדן, עצרה אותן בעוד השניים משוחחים ושיגרה לחוסיין מסר מסולף ש"בושל" בו־במקום. כל זאת, במהלך שיחה שוטפת ומבלי שהמשוחחים

הרגישו בכך. כך גרמה ישראל לחוסיין להיכנס בצורה מסיבית למלחמה והרחיבה את פעולות האיבה גם נגד ירדן, בניגוד למה שסוכם והוסכם עם ארה"ב. כמובן, היה חיוני לישראל להשמיד הוכחות אלה למעשיה. לא ניתן להתייחס לטיעון זה ברצינות, ונראה לנו כי האבסורד שבו מפרך אותו מעצמו.

הסיבה שמעלה ה"פרוסידינג" נראית, לכאורה, הגיונית יותר:

מרכיב חיוני בתכנית המלחמה של ישראל היה למנוע משאר העולם לדעת על ניצחונותיה הצבאיים, עד שאלה יוכלו להיות מוצגים כעובדה מוגמרת [...] המנהיגים הישראלים חששו מלחץ המעצמות להפסקת-אש לפני שהם יוכלו לתפוס את השטחים, שנראו להם כנחוצים לביטחונה של ישראל בעתיד. היה צורך לסכל כל גורם שאיים לחדור דרך מסך העשן, שפוזר במאמצים כה רבים מסביב לערפל הקרב הרגיל.⁸⁵

טיעון זה אינו עומד במבחן, כאשר מנסים לראות את היריעה הכוללת של האירוע. אז בולט מיד חוסר היסוד שלו, וכדי להפריכו, אין אפילו צורך להיכנס לניתוח האם היו לישראל, לפני פרוץ המלחמה, מטרות טריטוריאליות מוגדרות ותפיסה מגובשת בדבר השטחים החיוניים לביטחונה.⁸⁶

תקרית ה"ליברטי" אירעה בצהרי 8 ביוני 1967. בשעה זו עדיין לא החליטה ישראל לתקוף בזירה הסורית; נהפוך הוא – הייתה החלטה שלא לתקוף בשלב זה. בנסיבות אלה, לא היה לישראל מה להסתיר.

⁸⁵ U.S. Naval, "The violation of the Liberty", **Proceeding**, June 5th 1978, p. 64.

⁸⁶ מהניסוח ניתן להסיק, שהמאמר נכתב תוך פזילה אל השאלה האקטואלית של שטחים וביטחון, ולא מתוך ראיית המצב ביוני 1967.

בזירה הירדנית הופסקו פעולות האיבה, ובבוקר 8 ביוני הודיעה ירדן רשמית על הסכמתה להפסקת אש. עובדת שליטתה של ישראל בכל שטח הגדה המערבית כבר נודעה ופורסמה בכל העולם. בזירה המצרית אמנם נמשכה הלחימה, אולם היה ברור שההכרעה כבר הושגה, וממדי התבוסה המצרית והניצחון הישראלי היו ידועים. עובדת השמדת חילות האוויר הערביים פורסמה בהבלטה בכל העולם יומיים קודם לכן.

נשאלת אם כן השאלה, אילו ניצחונות צבאיים ועובדות גמורות הייתה ישראל צריכה עוד להסתיר? זאת ועוד, ה"ליברטי" הופיעה מול חופי ישראל ב־8 ביוני. על האירועים שקדמו למועד זה למדו אנשי צוותה מפי אמצעי התקשורת, כך שאפילו טובעה ה"ליברטי" – לא היה בכוח מעשה זה להעלים את המידע על ניצחונה של ישראל, וממילא לא היה בו צורך. מידה מסוימת של "ערפל קרב" נשמרה על־ידי ישראל ב-5 ביוני 1967 והוא פוזר, למעשה, ביזמתה של ישראל בליל 5-6 ביוני. כל "מסך עשן" אחר לא היה קיים.

ספרו של Ennes מנסה לתת סיבה מצומצמת ומבוססת יותר לכוונות הזדון של ישראל:

ממשלת ישראל הייתה ערה לאזהרתו של הנשיא ג'ונסון [...] שהוא יתמוך בישראל רק [במקרה של] הגנה עצמית, לא בהתקפות נגד שכנותיה. לכן, היה חשוב לישראל להיראות כקורבן תמים, הלוחם כדי להדוף המונים של ערבים פראי עיניים. לא פלא, ישראל טענה שכמעט כל דבר שהיא עשתה היה לצורך הגנה עצמית [...] עכשיו כשהמלחמה למעשה הסתיימה וכשהעולם זועק לשלום, היכולה ישראל לשגר גייסות לתוך סוריה מבלי להיראות תוקפן? קרוב לוודאי שלא. לא כאשר

ה'ליברטי' כה קרובה לחוף, וקרוב לוודאי מאזינה. על ה'ליברטי' ללכת. [...] גנרל אלעזר הוכרח לדחות את הפלישה עד שה'ליברטי' תחוסל.⁸⁷

עוד מציין המחבר, כי ההתקפה הישראלית תוכננה לבוקר ה-8 ביוני, ובעקבות הופעתה של ה'ליברטי' היא נדחתה ב-24 שעות.

ניתן להתווכח האם פעולה צבאית כנגד מדינה עוינת, הנוטלת חלק פעיל במלחמה נגד ישראל, תוקפת את שטחה ומפגיזה את יישוביה במשך ימים רצופים היא מעשה תוקפנות, או שמא, בכל זאת, מעשה של הגנה עצמית. ברור גם, כי ארה"ב לא התנגדה חד־משמעית לפעולה ישראלית נגד סוריה; להיפך, מעיד הרמטכ"ל דאז: "ביקשתי לבדוק את עמדתם של האמריקנים ותגובתם האפשרית על מתקפה רחבה נגד סוריה. הנושא נבדק. התרשמנו, כי מצד האגף האמריקני אין לנו מה לחשוש".⁸⁸

נשאלת שאלת עיתוייה של המתקפה בזירה הסורית. בהקשר זה מעלה המחבר מספר עובדות נכונות. תוכננה אמנם מתקפה ישראלית ב־8 ביוני, מתקפה זו נדחתה, וה'ליברטי' אכן הופיעה מול חופי ישראל במועד זה. אולם, הקשר בין עובדות אלה, העמדת ה'ליברטי' כגורם מרכזי ואי־ידיעת עובדות נוספות, מוליכים את המחבר בהכרח למסקנה המוטעית. ה'ליברטי' לא עמדה במרכז שיקוליה של ישראל, והחלטותיה לדחות, ולבסוף לבצע, את המתקפה נגד סוריה הונחו על־ידי שיקולים שונים לחלוטין.

במשך 7 ביוני נידונו במצפ"ע ובמפקדת פיקוד הצפון תכניות למתקפה בזירה הסורית, ובשעות הערב הוציא אג"ס־מבצעים פקודת

⁸⁷ ספר ה'ליברטי', עמ' 212.

⁸⁸ רבין, פנקס שירות, עמ' 194.

כוננות ל"מקבת צפון" (מתקפה בצפון הגולן). בפיקוד נמשיך נוהל הקרב, ושעת ה"ש" נקבעה ל-8 ביוני בשעה 14:00. אולם לפני חצות ליל 7-8 ביוני הודיע שר הביטחון לרמטכ"ל, כי בזירה הסורית תותר פעולה עד הגבול הבין-לאומי בלבד.⁸⁹ הרמטכ"ל התנגד לפעולה מצומצמת, שכן אין היא כדאית ועלולה להתפרש ככישלון. גם אלוף הפיקוד סבר כמותו. אולם, למרות הוראת שר הביטחון, נמשיך נוהל הקרב בפיקוד, שמא בכל זאת תוסר ההגבלה משעות הבוקר של 8 ביוני תקפו מטוסי חיל האוויר את המוצבים הסוריים, אך תקיפות אלו הופסקו סמוך לשעה 10:00, כאשר חזר שר הביטחון בשנית על הוראתו, שאין לעבור את הגבול הבין-לאומי. במשך היום פעלה הארטילריה הסורית בצורה אינטנסיבית למדי, והארטילריה הישראלית השיבה אש, וכמו כן הופעל חיל האוויר בשעות אחרי הצהרים לשיתוק האש הסורית.

נושא המתקפה בזירה הסורית נידון פעם נוספת בשעות הערב של 8 ביוני בין שר הביטחון והרמטכ"ל, ולאחר מכן בין ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל, ולבסוף גם בוועדת השרים לענייני ביטחון. סוכם, כי בינתיים אין לתקוף בזירה זו, והוחלט "להסמיך את ראש הממשלה ושר הביטחון לעקוב אחר התפתחות הדברים, ואם יגיעו למסקנה שנוצרו התנאים לכך, יורו לצבא לעבור את הגבול ולפעול נגד סוריה".⁹⁰ רק ב-8 ביוני בשעה 08:00 שונתה ההחלטה. שינוי זה בא כאשר התברר, כי מצרים מתכוונת לקיים את הפסקת האש ואף יעצה לסוריה לנהוג כמוה, וכאשר נראה כי הסובייטים אינם מתכוונים להתערב,

⁸⁹ מה"ד-המחלקה להיסטוריה, **מלחמת ששת הימים המערכה בזירה הסורית**, יוני 1974, עמ' 222 (להלן: מש"י).

⁹⁰ משה דיין, **אבני דרך**, הוצאת עידנים ירושלים, הוצאת דביר תל-אביב, 1976, עמ' 475.

ודווח על בריחת תושבים סורים מאזור הגבול.⁹¹ רק אז נתן שר הביטחון את "האור הירוק" למתקפה בזירה הסורית. מכאן עולה בבירור, כי להופעתה של ה"ליברטי" בחופי ישראל לא הייתה שום השפעה על ביטול המתקפה בזירה הסורית; שכן ההוראה על כך ניתנה על-ידי שר הביטחון כבר לילה לפני כן, כשנמצאה ה"ליברטי" הרחק מחופי ישראל. ממילא מובן, שגם להיפגעותה של ה"ליברטי" ול"יציאתה מהמשחק" לא הייתה שום השפעה על מערכת השיקולים שהביאה לבסוף להחלטה לתקוף בזירה הסורית.⁹²

⁹¹ דיין, **אבני דרך**, עמ' 475; **מש"י**, עמ' 238.
⁹² הערת העורך: למרות מחקר זה, ועדות חקירה של סוכנויות ארה"ב וועדות הקונגרס המשיכו להופיע פרסומים רבים הטוענים שישאל תקפה בודעין את ה"ליברטי", מסיבות שונות שחלקן אנטישמיות ואנטי ישראליות. לדיון בכך ראו: מיכאל אורן, "ההתקפה על 'ליברטי': סגירת תיק", **תכלת** 9, אביב תש"ס (2000), עמ' 82-105.

סיכום

מתוך בחינת העובדות בתקרית ה"ליברטי", בהקשר הנכון, עולה בבירור כי הפגיעה באוניית הביון של צי ארה"ב נבעה מתוך טעות שנגרמה בתום לב על-ידי הכוחות שפעלו בשטח והמפקדות הממונות עליהם. עם כל הצער והכאב על הפגיעה בידידים, תיתכן פגיעה כזו במהלך מלחמה.

כמובן, יש לחקור את האירוע, לבדוק את גורמי התקלות, להפיק לקחים ולהוציא את ההוראות הדרושות כדי למנוע תקריות מעין אלה בעתיד. מבחינתה של ישראל, נעשה הדבר בצורה יסודית; אולם, אין מקום להרחיק לכת ולייחס לישראל כוונות זדון, מה גם שאין לכך שום בסיס עובדתי.

מה אנחנו יכולים ללמוד כיום, חמישים שנים אחרי, מהתקרית. הרי יש שיטענו שמערכות הפיקוד והשליטה, ומערכות התקשורת בתוך חיל הים ובין חיל הים ובין חיל האוויר משופרות ומשוכללות עשרות מונים. אולם, הטעויות שנגרמו, היו טעויות אנוש, שנבעו מאי-הבנת המצב, ומתקשורת בין אישית לקויה. מערכות הפו"ש והשו"ב מציגות את המצב, ומסייעות להבנתו, אולם אין הן תחליף להבנת האדם ולהחלטות שהוא מקבל.⁹³ בכך מהווה תקרית ה"ליברטי" מקרה מייצג שיש ללמוד אותו.

⁹³ הערת העורך: דוגמה לכך, תאונות טיסה הנגרמות מוורטיגו. למרות המכשירים המתריעים, טייסים מקבלים החלטות שגויות, מתוך תחושה ש"המכשירים משקרים".